

УДК 330.34.014.1

Видобора В.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри загальної економічної теорії
Одеського національного економічного університету

MYSTERIUM ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

MYSTERIUM OF THE ECONOMIC CRISIS

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто основні ознаки та природу економічної кризи 2007 року. Проаналізовано поверхневі та глибинні її причини. Доведено необхідність стимулювання попиту та модернізації економіки України. Запропоновано напрямки та заходи модернізації, які дозволять пом'якшити вплив кризових явищ та скоротити час їх дії.

Ключові слова: економічна криза, причини економічної кризи, ССП, протиріччя, спекулятивний капітал, модернізація.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены основные параметры экономического кризиса 2007 года. Проанализированы поверхностные и глубинные его причины. Доказана необходимость стимулирования спроса и модернизации экономики Украины. Предложены направления и инструменты модернизации, которые позволят смягчить влияние кризисных процессов и сократить время их действия.

Ключевые слова: экономический кризис, причины экономического кризиса, СОП, противоречия, спекулятивный капитал, модернизация.

ANNOTATION

The key parameters and the essence of the economic crisis in 2007 are considered in the article. Its superficial and fundamental reasons are analyzed. Necessity to stimulate demand and modernize Ukrainian economy is proved. The directions and instruments of modernization which would allow softening influence of the crisis processes and reducing time of their action are offered.

Keywords: economic crisis, reasons of the economic crisis, BSC, contradictions, venture capital, modernization.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років Україна та світ перебувають у стані перманентних економічних потрясінь. Українському суспільству пропонують різні пояснення природи цих явищ. Науковий підхід насамперед передбачає з'ясування причинно-наслідкових зв'язків в економічній сфері. Так, з'ясування глибинних причин економічної кризи розкриває генетичні елементи розгортання кризових процесів в економіці та дозволяє вирішити проблеми господарської практики. Проблема дослідження причин виникнення економічної кризи є актуальною вже протягом більше двохсот років. Не менш важливою вона залишається і сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато уваги, зокрема останнім часом, вчені приділяють дослідженню причин економічної кризи та її впливу. Варто виділити праці Г. Бірмана, І. Бланка, А. Бузгаліна, О. Гаврилюка, А. Гальчинського, В. Геєця, Л. Гітмана, С. Глазьева, С. Губанова, П. Гузенка, М. Джонка, Е. Домара, Л. Жданової, М. Зверякова, Дж. М. Кейнса, М. Кондратьєва, П. Кругмана, Е. Лейбенстайна,

Р. Люксембург, К. Маркса, С. Мартиновського, О. Носової, В. Онищенко, О. Плотнікова, А. Покрытана, В. Попова, М. Портера, В. Рязанова, В. Савчука, В. Сіденка, Д. Тобіна, А. Філіпенка, Дж. Хікса, А. Хіршмана, В. Шарпа та ін. Треба зазначити, що жодну економічну категорію не можна вивчати поза межами економічного циклу, тому будь-який учений-економіст вважається дослідником проблеми економічного циклу та кризи.

Постановка завдання. Вже чимало років серед учених-економістів триває наукова дискусія щодо причин виникнення та шляхів подолання економічної кризи, яка почалась ще у 2007 році. Аналіз наукових дискусій, які тривали протягом цього періоду, свідчить, що теоретичній складовій, яка пояснює причини та обґрунтовує шляхи подолання наслідків економічної кризи, не приділяли належної уваги. Значна кількість наукових досліджень розкриває різні погляди як на причини, так і на шляхи подолання економічної кризи [1–7]. Лише за умови «точного діагнозу» причин економічної кризи можна сподіватися на швидке подолання її наслідків і побудову більш ефективної та конкурентоспроможної економіки. Тому основне завдання статті – з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки у відтворенні суспільного капіталу, які зумовлюють циклічність економічного розвитку, а також запропонувати науковий підхід до обґрунтованого втручання в економічні процеси з метою подолання негативних наслідків економічної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному економічному світі панівним є неокласичний підхід. Його наукова цінність з погляду знаходження причинно-наслідкових зв'язків є сумнівною, тому що це функціональний розділ економічної теорії. Економіку вивчають як самодостатню сферу, яка не має протиріч у своєму функціонуванні, а економічні кризи – як тимчасове явище, для якого стійким є повне використання економічних ресурсів. З огляду на це держава повинна сформувати конкурентні умови, що автоматично приведе до повної зайнятості. На думку представників цього напрямку економічної думки, ринок – це збалансована система, яка має внутрішні механізми саморегуляції. Навіть в умовах шоків, економіка швидко повертається до рівноважного стану.

Неокласична теорія має серйозні вади. По-перше, будь-яка економічна наука має ідеологічну складову. З цього погляду неокласична теорія постає як ідеологічна, нейтральна. Економічний світ постає таким, яким він є. Становище економічних суб'єктів, особливо країн, пояснюється в контексті функціонування, а не розвитку.

По-друге, господарська практика багатьох менш розвинених країн свідчить, що постійним є неповне використання економічних ресурсів та значний рівень безробіття. По-третє, економічні кризи в таких країнах можуть мати тривалий характер та негативно впливати як на становище окремих суб'єктів господарювання, так і на економіку в цілому, що призводить до різкого скорочення обсягів національного продукту, знецінення національної валюти та зростання дефіциту державного бюджету і навіть дефолту.

Альтернативний підхід у вигляді кейнсіанства та марксизму на сучасному етапі займає другорядне місце. Наукове суспільство звертається до них тільки тоді, коли не спрацьовує евристична функція панівної неокласичної теорії, хоч загальновідомо, що догматизм спотворює істину. Тому, на наш погляд, варто звернутись до них, щоб пояснити сутність та причини економічної кризи.

Марксова схема відтворення сукупного суспільного продукту є абстрактною та ідеальною, але саме це надає їй теоретичної та практичної цінності. Вона була і є продуктивною основою для багатьох теоретичних і практичних досліджень. Зазначимо, що останнім часом вчені-економісти дедалі менше уваги приділяють саме марксовій теорії відтворення.

Загалом світова криза істотно впливає на розподіл ресурсів, темпи зростання різних регіонів світу, стратегії розвитку, особливо в галузі енергетики і фінансового сектора. Надзвичайно болючим є вплив кризи на всі суб'єкти – від населення до держави, але вона стає шансом для розвитку тих, хто опанував нові тенденції і забезпечив адекватним інститутам можливість ефективно діяти.

В економіці проблеми і суперечності накопичуються поступово, але їх критичний рівень заздалегідь не відомий: кожного разу криза настає при поєднанні певних обставин. Варто звернути увагу на деякі обставини економічної кризи 2007 року.

По-перше, значно зростає роль суперечності, породженої об'єктивною тенденцією щодо розширення корпорацій, де інтереси топ-менеджерів не повністю збігаються з інтересами власників. Справою керують менеджери, перед якими стоїть, зазвичай, чисто технічне завдання – забезпечити прибутковість фірми. Їх добробут, скажімо, не надто залежить від репутації, авторитету та перспектив фірми. Тому банківські менеджери можуть роздавати кредити, які власник ніколи б не схвалив, але

які у цей період забезпечують для відповідного банку хороший баланс. Цьому сприяє і те, що основні фінансові гравці – інвестиційні банки або рейтингові агентства – найменшою мірою схильні до того, що інтереси між менеджерами та акціонерами не збігаються, оскільки значний капітал зосереджено в руках «партнерів», які, власне, і здійснюють керівництво банками. Більше того, економічна теорія вже ніби володіє інструментами для аналізу поведінки менеджерів, які мають власні інтереси. Посилення ролі менеджерів, інтереси яких не збігаються з інтересами власників, є однією з фундаментальних причин нинішньої кризи.

По-друге, у розвиненому капіталізмі фінансова сфера живе самостійно, відриваючись від виробництва, від реального сектора економіки, де, власне, гроші і створюються. А потім, стаючи тимчасово «зайвими», потрапляючи в банки або на фондовий ринок, гроші перестають залежати від виробника. Але в певний момент масштаби такого «відриву» фінансів стають неприпустимими. Деякі експерти вважають, що зараз тільки 2–3% фінансових операцій пов'язані з матеріальним виробництвом, решта грошей обертаються і дають прибуток у сфері послуг, у банках, страхуванні, тобто у сферах, які зараз і лихоманить. Інститут банківського кредитування починає працювати як генератор надвиробництва. Полегшений доступ до фінансових ресурсів призводить до формування фіктивного попиту, стимулюючи надлишкову пропозицію і генеруючи не забезпечений доходами попит. Надмірна доступність грошей в останні кілька років призвела до зростання позик ненадійними клієнтами, а дефолти із боргу вели «по ланцюгах» до дефолтів з облігацій і до загрози банкрутств у банківському секторі. Зросли спекуляції позабіржового ринку. Багато угод були сумнівними, зважаючи на низьку якість акцій, облігацій та іпотечних зобов'язань. Індекси світових фінансових ринків упали, це активізувало спекуляції гравців фондового ринку і посилювало водночас кризу.

Прикладом може слугувати іпотечна криза в США. Аналізуючи кризу subprimes, з якої, власне, і почався глобальний спад, можна сказати, що це лише стандартний «цикл перегріву», який багаторазово спостерігався на фінансових ринках. Деякі економісти вважають, що криза subprimes за своєю логікою аналогічна кризі в США кінця 1980-х років та азіатській кризі 1990-х років, але фінансові інновації останніх років явно підсилили системний провал. При цьому виділяють кілька факторів: неправильна оцінка ризиків, численні фінансові інновації, що підсилили зазначену проблему, неправильні оцінки рейтингових агентств. Крім цього, структурними чинниками кризи стали слабкість грошово-кредитної політики, надмірне дерегулювання, а також диспропорції.

Майже всі експерти відзначають, що в останні роки якість зобов'язань на ринку різко знизилася. Однак зростання цін на нерухомість

викликало у багатьох учасників ринку зайву впевненість. У результаті збільшилися ризики, які проігнорувала більшість гравців.

З'явилося загальне відчуття, що криза оголила накопичені протиріччя між мейнстримівським уявленням про модель капіталізму і реальним економічним життям. Тому найближчим часом можуть з'явитися теоретичні праці, присвячені модернізації існуючої моделі капіталізму. Домінантою такої модернізації має стати підвищення ролі держави в економічному житті.

І третя причина кризи – циклічність розвитку. Треба зауважити, що криза – не тільки зло, а й катарсис. На перший погляд в українській економіці особливо великих проблем менше, ніж у США або в країнах Єврозони. Але Україна вже більше 20 років є органічною частиною світової економіки. Ніякого особливого запасу міцності у нашої країни немає, окрім, звичайно, резервів НБУ, накопичених завдяки сприятливій зовнішній кон'юктурі, але саме зовнішня кон'юнктура змінюється на очах.

На зниження надходження капіталу вплинуло падіння фондового ринку, в результаті чого скоротилася вартість активів, які забезпечувалися залученими кредитами.

На наступному етапі головним фактором було скорочення попиту в результаті падіння цін на сировинні товари і зниження обсягів кредитування. Рівень падіння промислового виробництва свідчить, що проблеми, які тут виникли, мають якісний характер. Фактично сформувався модель зростання, здатна діяти тільки при постійному підвищенні цін на світових сировинних ринках. Головним елементом цієї моделі слугувало швидке розширення внутрішнього попиту при підвищенні цін на експортні товари. Збільшений попит на товари задовольнявся переважно за рахунок імпорту, однак частково стимулював і зростання внутрішнього виробництва. Зміна динаміки світових цін на експортні товари призвела до краху цієї моделі, показавши її нежиттєздатність.

В Україні, як це часто буває в умовах слабкорозвинутої фінансової системи і несприятливого інвестиційного клімату, надлишок грошей призвів до споживчого буму і формування фінансових «бульбашок». Одночасно розвиток стримувався недостатньою доступністю кредитних ресурсів. Однак досвід країн, що розвиваються, показує, що надлишок і дефіцит грошей нерідко поєднуються. Високі інвестиційні ризики і слабкість фінансової системи призводять до того, що «дешеві» гроші (поміж них і позикові) йдуть не на розвиток економіки, а проїдаються або вкладаються в нерухомість, штучно «надуваючи» її вартість. Наслідком стало рекордне скорочення національного продукту, тому що Україна має сировинну, експортно-орієнтовану економіку зі значними боргами.

Отже, економічна криза 2007 року стала проявом суперечливого характеру розвитку капіталізму. Глибинна причина криється у про-

тиріччях відтворення суспільного капіталу. Як зазначає М.Д. Кондратьєв, існує загальна схема розвитку та загальні причини економічних криз [8, с. 262].

Схема розвитку економічної кризи не змінювалася сотні років, її основа – це рух суспільного капіталу та протиріччя, що притаманні йому. Теоретична причина виникнення економічних криз криється у схемі відтворення ССП. К. Маркс, аналізуючи схему відтворення всього суспільного капіталу, встановив, що відтворення має суттєві труднощі як в теоретичній, так і в практичній площині. Цю проблему досліджувала також у своїх працях Р. Люксембург [9]. Вона поставила під сумнів тезу про те, що відтворення може відбуватися в нормальних умовах. Труднощі у процесі відтворення виникають тому, що частковий ССП не може бути спожитим. Капіталізм вирішує цю проблему за рахунок експлуатації некапіталістичного середовища або в сучасних умовах за рахунок менш розвинених країн.

Сучасна криза засвідчила, що частина ССП є проявом недоспоживання. Вона не змінює основних характеристик капіталізму, а тільки засвідчує, що для частини продукту немає суб'єктів споживання.

Кейнсіанська теорія розуміє недоспоживання підприємницького сектора, як причину економічної кризи. Недоспоживання зумовлено психологічними факторами, які не можна вважати об'єктивними. Тому, з погляду трактування прояву економічної кризи, між марксистом і кейнсіанством існує творчий консенсус.

Зараз стратегічна проблема України – перебудова технологічної основи економіки. Існує переконання, що держава не повинна ні у що втручатися, що промислова політика є ознакою відсталості – антиринкова по своїй суті, бо консервує відсталість нашої країни серед розвинених держав, які з успіхом використовують держрегулювання і промислову політику як потужні засоби забезпечення своєї конкурентоспроможності на світових ринках. У розвитку ж високих технологій без держави не обійтися: приватний бізнес займатися цим не буде – занадто великі витрати і ризики.

У цьому контексті створення державних корпорацій потрібно розцінювати як крок вперед, хоч є побоювання, що відсутність демократичного контролю створює можливість «нецільових» витрат. Однак треба пам'ятати, що з гігантами Заходу конкурувати можуть тільки гіганти. Час для модернізації спливає, а через декілька років радянський науково-технічний потенціал зруйнується остаточно, зникне кваліфікований людський ресурс – і ми втрачимо чи не останню конкурентну перевагу для ринку високих технологій.

Отже, нам належить не просто подолати кризу, а й побудувати нову, життєздатну модель розвитку економіки, що дозволяє їй зростати незалежно від зовнішньої кон'юктури.

Формула модернізації унікальна для кожної країни. Масові технології приречені на поразку, поки у країні не визнають стандарт, а стандарт і закон – це одне й те ж, просто один пов'язаний з технічними нормами, а інший – із суспільними.

Наступне питання полягає у пріоритетах модернізації. Тому рішення для влади – не змінювати усі інститути, а взяти декілька локальних ділянок.

І ще одне питання стосується суб'єктів модернізації. На думку багатьох експертів, незважаючи на можливості, які відкривалися в умовах докризового економічного підйому, інноваційна сфера за останні роки навіть деградувала. Це особливо помітно на тлі динамічного розвитку інноваційної сфери. Багато країн зуміли успішно скористатися ефектами «творчого руйнування», викликаними світовою фінансово-економічною кризою, і застосувати нові підходи для підтримки науки, технологій, освіти, розвитку механізмів генерування та поширення інновацій. Акцент необхідно зробити на підвищенні швидкості масштабів поширення інновацій, створенні фондів соціальних інновацій, впровадженні інновацій у громадському секторі, розвитку кадрового потенціалу сфери науки та інновацій, стимулювання великомасштабних загальноєвропейських науково-технологічних проектів і т. ін.

Висновки. Отже, проблему подолання наслідків економічної кризи можна аналізувати в тактичному та стратегічному аспектах. Тактичними цілями є підтримка та стимулювання попиту за рахунок податкової, бюджетної та грошово-кредитної політики. Треба зазначити, що спектр відповідних заходів у менш розвинених країнах є більш широкими, але їх результативність буде низькою через неефективність державних інститутів.

Провідними елементами інноваційної політики як стратегічної складової антикризової політики повинні стати:

– створення комплексної державної програми залучення фінансових ресурсів для здійс-

нення модернізації та контролю за їх використанням;

– визначення пріоритетів економічного розвитку;

– реформування держави у напрямку зміни її ролі у процесі відтворення та зниження корупційної ренти;

– знаходження оптимального співвідношення приватного і державного інтересів у функціонуванні індустріального сектора;

– спрямованість правових актів на реалізацію пріоритетних програм;

– комплексний портфель заходів регулювання та створення сприятливих умов для організацій, які займаються генерацією та впровадженням НТП;

– створення механізмів зворотного зв'язку для здійснення регулярного моніторингу процесів модернізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Чухно А. Сучасна фінансова-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // «Економіка України». – 2010. – № 1. – С. 4–18.
2. Рязанов В. Наукові дискусії / В. Рязанов // «Економіка України». – 2014. – № 5(630) – С. 4–25.
3. Онищенко В. Онтологічний контекст економічної кризи / В. Онищенко // «Економіка України». – 2014. – № 4. – С. 4–17.
4. Носова О. Про фундаментальні причини фінансових криз та життєздатність фінансових ринків у сучасній формі / О. Носова // «Економіка України». – 2011. – № 4. – С. 45–55.
5. Губанов С. Воспроизводство рабочих мест и «Новая форма» ФРС США (теоретические аспекты) / С. Губанов // Экономист. – 2013. – № 2. – С. 16–63.
6. Губанов С. Воспроизводство рабочих мест и «Новая форма» ФРС США (аналитический аспекты) / С. Губанов // Экономист. – 2013. – № 7. – С. 19–65.
7. Зверяков М. В поисках выхода из кризиса / М. Зверяков // Экономика Украины. – 2013. – № 6. – С. 4–21.
8. Кондратьев Н. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Кондратьев. – М. : Экономика. – 2002. – 707 с.
9. Люксембург Р. Накопление капитала / Р. Люксембург. – Т. I, II. – Москва – Ленинград, 1934.